

Не «поза політикою».

Актуальні теми на Берлінале-2024

Анастасія Канівець

На відміну від багатьох впливових культурних кіномайданчиків, Берлінале послідовно позиціонує себе як політичний кінофестиваль. У його програмі вітаються фільми, де відображається світовий порядок денний – звісно, не лише політичний, а й світоглядний.

У своєму зверненні в програмі фестивалю виконавча директорка Марієтт Різенбек чітко проговорила поточні міжнародні справи, що на них (як побачимо далі) зреагувало цьогорічне Берлінале: «Нинішня гуманітарна катастрофа на Близькому Сході, зокрема, ставить перед нами багато викликів. Як фестиваль ми хочемо посилити здатність суспільства говорити про конфлікти. Це стосується і війни в Україні, друга річниця якої припадає на час цьогорічного Берлінале». Як бачимо, «українське питання», на жаль, відсунулось на другий план, поступившись місцем «свіжішій» і більш контroversійній ізраїльсько-палестинській війні. Про неї, як і про інші болючі й невирішені питання, – спадщину колоніалізму, наприклад, – говорили багато й охоче... Але, звісно, передусім «право голосу» одержали фільми.

Україна на Берлінале

Українська присутність на фестивалі більш ніж помітна: Оксана Забужко у складі міжнародного журі, українські стрічки та фільми на тему війни в Україні в програмі фестивалю, круглий стіл «Збираємо голоси: українське кіно протистоять невимовному» у програмі «Форум», українські кінопроекти на Berlinale Co-Production Market (де драмі «Дівчина, що кричить» Антоніо Лукіча підтримку надав європейський фонд Eurimages), участь українських продюсерів у Європейському кіноринку...

Усі три українські стрічки (одна ігрова і дві документальні) – прямо чи опосередковано про війну. В програмі «Форум» – картина Романа Бондарчука «Редакція». Організатори означили її як «самокритичну, дуже комічну медійну та політичну сатиру». І дійсно: фільм дуже український і дуже самокритичний; в історії молодого біолога, що волею долі перекваліфікувався на журналіста, як у краплі води, відобразився світ провінційного українського Півдня... а втім, за місцевим колоритом легко вгадуються загальноукраїнські реалії. Йдеться передусім про містечкові політичні інтриги, проте виразно відчутне тут і дихання війни: у кадрах волонтерського центру, в кінопортреті

місцевого колоритного старого-активіста, у фінальних титрах з посвятою загиблому на фронті монтажеру Віктору Ониську, та передусім – у загальній атмосфері тривоги та близької катастрофи... Це, втім, знімається останньою сценою, сатиричною і водночас оптимістичною, яка промовляє: Україну не здолати... втім, як і не змінити.

У «Форумі» була документальна стрічка «Мирні люди» (англомовна назва: Intercepted, «Перехоплене») Оксани Карпович (Канада, Франція, Україна), що одержала відзнаки екуменічного журі та Amnesty International Filmpreis. Зміст простий і водночас вражаючий: на тлі зруйнованих обстрілами українських будинків звучать перехоплені телефонні розмови між російськими окупантами та їхніми близькими. Найбільше шокує навіть не зміст переказаних розмов – мародерство, убивства, катування – а те, як спокійно та буденно говорять про це російські військові та члени їхніх сімей. Так, у комусь із них можуть зберігатися рештки людяності («я не буду розстрілювати цивільних», – говорить один із окупантів), проте в цілому перед нами постає світ військових злочинців та їхнього оточення, за поглядами своїми не менш злочинного. Стрічка руйнує міф про те, що «в усьому винен путін», росіяни ж у загальній своїй масі є «звичайними людьми», котрі самі не хочуть воювати. Режисерка іронічно обіграла це в своїй назві, створивши колективний портрет не просто російських окупаційних військ, а російського суспільства в цілому.

Свого роду стихійний диптих з «Мирними людьми» створив документальний фільм «Трішки чужа» Світлани Ліщинської у програмі Panorama Dokumente 2024. Якщо перший показує нашого ворога, «їх», то цей розповідає вже про «нас». Авторка фільмує власну родину, реконструює події в ній під час повномасштабного вторгнення, а заодно досліджує родинну історію – точніше, історію чотирьох поколінь українських жінок, мариупольчанок. Два з них зіткнулися з проблемою кризи ідентичності: сама Світлана, ще в 90-х переїхавши до Києва, свідомо «українізувала» себе; її дочка, котра лишилася в Маріуполі, російськомовна і хоче зберегти право на цю сторону свого «я». Яку ідентичність матиме маленька онука Світлани? Хто зна. Можливо, й британську (вона з матір'ю знайшла притулок в Англії, а наприкінці фільму до них приїжджає і бабуся; Світлана лишилася в Україні). Це, передусім,

фільм не про війну, а про колонізовану ідентичність. І про внутрішню деколонізацію, що може бути лише добровільною. Фільм цікавий насамперед саморефлексивністю: це погляд зсередини, і водночас історія, в якій можуть впізнати себе чимало українських родин.

Фільми про війну в Україні творили не тільки українці. Так, американський режисер Абель Феррара показав документальну кінострічку «Поворот у рані» (Велика Британія, Німеччина, Італія, США), поєднавши образи війни в Україні з піснями рок- і панкспівачки Патті Сміт, досліджуючи «людські конфлікти та пошук миру і рівноваги». Хоча випущені у росії й білорусі фільми на фестиваль не допускаються, опозиційні кінематографісти цих країн можуть подавати свої роботи «під нейтральним прапором». На Берлінале було представлено дві: автори під різними кутами відобразили війну в Україні та відповідальність своїх країн за неї. У конкурсі змагався документальний «Архітектон» (Німеччина, Франція) росіянина Віктора Косаковського (у 2002 році він покинув росію на знак протесту проти війни в Чечні). Стрічка, що протиставляє будівельні традиції минулого й сьогодення, відкривається кадрами руйнувань в Україні через російські обстріли. Білоруський ракурс пропонує Павло Можар у «Небажаній спорідненості» (Німеччина): реконструюючи деталі початку російського вторгнення, водночас розмірковує про присутність серед окупаційних військ своїх співвітчизників та згадує про мілітарне виховання, «успадковане» білоруссю від СРСР. Не можна сказати, що він уповні розкриває тему колективної відповідальності, – проте все ж торкається її та тих традицій, що уможливили участь білорусі в російській агресії. Як бачимо, Україна та її війна не сходять із порядку денного. Проте критично важливими для цього лишаються українські голоси: якщо Україна сама не створить свій образ на великому екрані... це зроблять за неї інші. Звісно, не варто обмежуватися «війною на експорт», і в цьому сенсі добре, що в програмі була «Редакція», яка тематикою виходить за межі суто воєнної. В цілому ж, можна констатувати, що Берлінале з його політичною ангажованістю є якраз тим майданчиком, з якого має промовляти якісне українське проблемне кіно.

Берлінале як дзеркало світових конфліктів

Чимала частина програми присвячена болючим точкам світового повсякдення. Війни, диктатури, бідність, травми минулого... Ці теми і так не зникали з фестивальної орбіти, та в останні роки, з наростанням потуги авторитарних режимів і потенційним наближенням Третьої світової війни, набувають нового звучання для західної аудиторії. Найбільше кінострічок такого напрямку представили країни Африки. Остання загалом стала свого роду лейтмотивом фестивалю: тут і кількість та розмаїття фільмів, і акторка кенійського походження Лупіта Н'юно як голова журі, і присвячений спочилій рік тому режисерці із Сенегалу Сафі Файе захід, і, нарешті, гран-прі: «Золотого ведмеда» вручили «Дагомеї» (Франція, Сенегал, Бенін) Маті Діоп, французької режисерки сенегальського по-

ходження. Стрічка звертається до теми реституції культурних скарбів, вивезених колись європейцями зі своїх колоній. Дагомея – колишнє африканське королівство на території нинішніх Беніну й Того; за часів французького колоніального панування з країни вивезли чимало творів мистецтва історичного та ритуального значення. В основі фільму – факт повернення 26 таких артефактів із Франції до Беніну. Режисерка обрала несподіваний ракурс: колективним героєм і оповідачем є самі «26», предмети, що повертаються додому через багато років і рефлексують над своїм минулим і майбутнім. Що чекає на них вдома, адже дім цей змінився? Фільм знятий довгими, «медитативними» планами; велику увагу приділено церемонії передачі пам'яток: йдеться не просто про твори мистецтва, а про культурну пам'ять, від якої були відрізані нащадки. В програмі був ще один фільм на близьку тематику: у «Порожній могилі» Агнес Лізи Вегнер і Сесе Млая (Німеччина, Танзанія) йдеться про історію пошуків однією танзанійською родиною в німецьких музеях... черепа свого предка. Понад сто років тому, під час жорстокого придушення повстання, його голову як «трофей» забрала німецька адміністрація. XIX століття, як пам'ятаємо, – епоха позитивізму, час бурхливого розвитку антропології, що його забезпечували іноді далекі від етичних методи. В чому актуальність цих подій? Вони досі живі, як колективна травма для Африки і колективна провина для (західної) Європи, напрямую впливаючи на міждержавні відносини. «В який бік Африка?» Давида-П'єра Філа (Республіка Конго, Ангола, Камерун) із програми «Панорама» звертається до проблеми нинішнього шляху Африки, її непростого балансування між прогресом і традицією.

Минуле поруч завжди – це добре зрозуміло країнам, що досі переживають травму тоталітаризму. По-своєму символічно те, що в конкурсі Німеччину представила історична драма з часів Третього Рейху. Втім, «З любов'ю, ваша Хільда» Андреаса Дрезена – це дуже неконвенційна стрічка про нацистську Німеччину. Драма на основі реальних подій розповідає про Хільду Коппі, учасницю антинацистського Опору, заарештовану і засуджену до страти. Творці стрічки не роблять акценту на жорстокостях нацистського режиму, в центрі опиняється постать Хільди, з її недовгою і «тихою» боротьбою проти нацизму, її вагітністю та коротким материнством за ґратами (власне, цього факту – молодій матері, з її незначними, зрештою, акціями проти режиму, було відмовлено в помилуванні – досить для демонстрації безглуздої жорстокості системи).

Про радянський режим як простір несвободи та насилля розповідає низка стрічок колишнього СРСР та країн «соцтабору». У «Панoramі» показана історична документальна драма «Я не все, чим хочу бути» Кларі Тасовської (Чехія, Словаччина, Австрія) про фотохудожницю Лібуше Ярков'якову, котра після поразки «празької весни» у 1968 році шукає шлях до свободи. А в програмі «Форум» латвійська історична чорно-біла драма Давіса Сіманіса «Мовчання Марії» (приз екуменічного журі) розповідає про знамениту акторку Марію Лейко, що в 1935 приїхала до СРСР

і стала жертвою політичних репресій. Фільм заторкує проблему співробітництва з тоталітарною владою (Лейко працювала у Латвійському театрі Skatuve), хоча жінка передусім була жертвою обставин: приїхавши в Москву за новонародженою онукою (дочка померла при пологах), вона через «бюрократичні формальності» не може вивезти дитину і таким чином по суті стає заручницею системи. Назву можна тлумачити подвійно: з одного боку, героїня «мовчить», будучи свідком репресій, з іншого, після арешту відмовляється співпрацювати з НКВС і йде на страту, не назвавши жодного імені. У тій же програмі у щемному документальному фільмі «Матір і дочка, або Ніч ніколи не повна» (Грузія, Франція) режисерка Лана Гогоберідзе розповідає про свою матір Нуцу, першу грузинську кінорежисерку, життя котрої було зламано сталінськими репресіями. Розгортаючи перед глядачем трагедію своєї родини, авторка показує не лише знищення сім'ї «ворога народу» та жахиття таборів, але й ту драму, що розгорнулася вже після повернення матері додому: непростий шлях до нового віднайдення зв'язку між матір'ю і дочкою після довгої розлуки. Втім, попри весь драматизм, історія оптимістична: перш за все – це історія не втрати, а віднайдення: віднайдення матері дитиною, віднайдення творчої спадщини забутої кіномисткині її дочкою – визнаною режисеркою. Зрештою, це історія кінодинастії, причому жіночої: справу Нуци продовжила Лана, а вже за нею її дочка Нуца Алексі-Месхішвілі (Саломе Алексі). Цікаво, що більшість кінострічок працюють з жіночим досвідом, звертаючи окрему увагу на момент материнства, котре, залежно від обставин, або робить їх вразливими, як у випадку Марії, або – для Хільди й Лани – навпаки, джерелом надії та сили.

Дві стрічки мають справу з травматичним минулим республік колишньої Югославії: «Крізь могили вітер віє» Треваса Вілкерсона (США) з програми Encounters контрастно поєднує абсурдистську комедію в стилі мок'юментарі про розслідування вбивств туристів у хорватському Спліті з екскурсами в історію Другої світової війни та загрозливими прикметами радикальних «правих» рухів у сучасності. Герої «Повоєння» (Afterwar) Біргітте Стермозе (Данія, Косово, Швеція, Фінляндія) під час війни в Косово були дітьми, і ця війна визначила і сформувала їх, залишившись із ними назавжди.

Історичні стрічки нагадують про минуле, яке – якщо суспільство не буде на сторожі – може повернутись. Та диктатури існують і сьогодні. В кінематографічному плані ключовим тут лишається Іран: йому присвячено кілька фільмів, що звертаються до деградації країни після «ісламської революції». У конкурсі було показано «Мій улюблений торт» іранців Мар'ям Могаддам і Бехташа Санаїхи (приз екуменічного журі, приз ФІПРЕССІ). Тепло і з гумором та співчуттям показано тут історію сімдесятирічної Махін: жінка, що сформувалася в «дореволюційні» часи, не вписується в тісні суспільні рамки. Це підкреслено особистісна, побутова історія; «політичне» вривається сюди в окремих, але промовистих деталях: то хоробра Махін відбиває в «поліції моралі» дівчину в «неправильно» пов'язаному хіджабі, то, спостерігаючи за побаченням жінки, глядач

Ольга Шепицька-Слап'юма у фільмі «Мовчання Марії». Режисер Давіс Сіманіс. Латвія, Литва, 2024.

дізнається про щільну сітку обмежень і заборон. Не можна запрошувати до себе чоловіка, не можна пити вина, не можна, не можна, не можна... Свободу можна знайти хіба що в собі – і жити, відстоюючи свій приватний світ. В «Моему улюбленому торті» майстерно поєднано побутове звучання й правозахисницький підтекст.

Приватне лишається простором свободи і в комуністичному Китаї: Джін Джіанг у документальній «Республіці» (Сингапур, Китай; програма «Форум») показує пекінський «мікроклуб», своєрідну фортецю особистої свободи в поневоленому суспільстві.

Нарешті, не дає забути про себе Близький Схід: йорданський «Випадок з чужими людьми» Брандта Андерсена (програма Berlinale Special) нагадує про трагедію в Алеппо і розповідає про виклики, з якими доводиться стикатися біженцям. Герої «Щоденників з Лівану» Міріам Ель Хадж (Ліван, Франція, Катар та ін.) з програми «Панорама» у Лівані 2018 року шукають шляхи для відбудови країни. І, нарешті, ізраїльсько-палестинська війна: документальна стрічка «Немає іншої землі» (режисери Базель Адра та ін.; Палестина, Норвегія) за формою відповідає новітнім політичним трендам «неоднозначності» та примирення: знята палестинсько-ізраїльською командою, присвячена руйнуванню Масафер Ятти на Західному березі річки Йордан ізраїльською стороною і побудована на співпраці між палестинським активістом Базелем й ізраїльським журналістом Ювалем. Кінострічка відзначена премією Берлінале за найкращий документальний фільм і призом глядацьких симпатій у тій же категорії.

Звісно, Берлінале – це не лише політика. В його багатоманітній програмі наявні й екзистенційні драми «Інший кінець» П'єро Мессіні (Італія), «Шамбала» Міна Бахадра Бхама (Непал та ін.) та «Помирання» Матіаса Глазнера (Німеччина; Срібний ведмідь за найкращий сценарій); чорно-біла драма «La Cucina» Алонсо Руїспаласіоса (Мексика, США) – зріз суспільства в окремо взятій нью-йоркській кухні; інтелектуальна комедія «Призупинений час» Олів'є Ассаяса (Франція) про братів, що рятуються від пандемії в родинному маєтку, – все це лише в конкурсі. Можна довго перераховувати варті уваги стрічки, проте ми хотіли зробити акцент на кіно з політичним, публіцистичним звучанням. Світ змінюється, і кіно мусить на це реагувати. На те воно й дзеркало світу.